

B O E K E N

Kansen voor de sociaal-democratie economisch en volkenkundig bekeken

S. Rozemond bespreekt:

Jean-François Kahn, *Tout était faux – En guise d'adieu au siècle du mensonge*, Parijs: Fayard, 1998

Emmanuel Todd, *L'illusion économique – essai sur la stagnation des sociétés développées*, Parijs: Gallimard 1998

Had Stalin toch gelijk? Volgens Jean-François Kahn – tegenwoordig hoofdredacteur van Frankrijk's eigennuttige, maar succesvolle opinieweekblad *Marianne* – bewijzen onze jaren '90 dat er geen tussenweg bestaat tussen hardvochtig communisme en onvervalst kapitalisme. In Rusland beheerst de maffia de markt en is, overal waar communisten succesvol campagne voeren, Stalin de enige Sovjet-leider wiens beeltenis nog bezielt. Maar heeft West-Europa dan niet een halve eeuw lang allerwegen de sociaal-democratie aan het werk gezien? Dit kwam enkel, aldus Kahn, doordat zij van de kant van het kapitalisme tijdelijk het Keynesiaanse koopkrachtmodel als een speeltje kreeg toegeworpen, zulks om het nog rodere gevaar uit Moskou te bezweren.

Steeds verwees men in het Westen, gedurende de Koude Oorlog, naar de ongelijkheid in de Sovjet-Unie en stelde daarbij vergeleken de lonen, sociale zekerheid en vakbondsrechten van zelfs Amerika ten voorbeeld. Maar niet zodra was het 'reële socialisme' in elkaar

gezakt of de maatstaven gingen – ook op het Europese vasteland – verschuiven. Flexibilisering, beknotting van de vakbeweging, grotere inkomensverschillen, privatisering en aantasting van de verzorgingsstaat werden als vanouds tot standaard verheven. Socialisme met een menselijk gezicht kan, kortom, nergens spontaan gedijen. Stalin had geen paranoïe nodig om dit in te zien. En in het Westen kregen sociaal-democraten alleen hun kans in de rol van nuttige idioten van het kapitalisme.

Meer dan een halve eeuw lang leek zodoende het kapitalisme de voorspellingen van Marx te logenstraffen, maar nu is het die weer volop aan het bevestigen. Het hele anti-communistische discours voorheen was, in de woorden van Kahn, één kolossale oplichting. Zogenaamd was het ergste aan het 'reële socialisme' niet zijn economische dirigisme en sociale collectivisme, maar het ontbreken van plurale democratie. De aap is intussen uit de mouw. Zie hoe op slinkse wijze de vrije markt is opgenomen in nieuwe definities van democratie en mensenrechten, zie ook de vrijages met een totalitair China op weg naar het kapitalisme, het ruime begrip voor Jeltsins bestorming van het linkse (zogenaamd conservatieve) parlement, en de vlotte berusting in een Russische maffia die haar politiek op de markt koopt. Alles is beter dan sociaal-democratisch reformisme en dan verlate sporen van keynesianisme. Dat de massa in vrijwel heel Oost-Europa vindt dat ze er op achteruit is gegaan na de val van het oude regime doet er niet meer toe. Zelfs Italiaanse

B O E K E N

communisten durven er niet meer voor te pleiten het kapitalisme van binnenuit te socialiseren. Van het communisme is in Oost-Europa tenminste nog de aspiratie over, van het reformisme rest ons niets. De revolutionaire gedachte is beter intact gebleven dan de graduïstische.

Geen orthodox communist

Voor alle zekerheid: Kahn is een onverdachte democraat, radicaal maar liberaal. Hij hekelt slechts de verregaande unanimité binnen en tussen grote partijen in het Westen: de uit democratisch oogpunt verwenste *pensée unique*. Op zijn eigen tegendraadse manier vestigt hij er de aandacht op dat zo weinigen zich afvragen waarom het communisme in het Oosten meer aanhang heeft overgehouden dan het democratisch socialisme in het Westen. Met name alle profeten die jarenlang beweerden dat het eerstgenoemde alleen leefde bij de gratie van totalitaire dwang, zouden zich moeten verbazen dat nu naar verhouding tweemaal zoveel Russen als na de Oktoberrevolutie voor haar erfenis stemmen, en dit dan nog zonder behoorlijke toegang tot de massamedia. Wie steeds voorspelde dat de sociaal-democratie pas goed uit de verf kon komen wanneer eenmaal het communisme zou zijn verslagen dient, aldus Kahn, minstens uit te zien naar een verklaring voor wat zich werkelijk voltrok. In dit verband noemt hij natuurlijk ook Jean-François Revel, ooit onversaagd bestrijder van communisten en vooral van hun gladde meelopers. Die werpt, in zijn vorig jaar verschenen memoires van bijna achthonderd bladzijden, een te-

rugblik op van alles en nog wat, trouwens vooral op rellen in de journalistiek, maar niet op een aantal van zijn eigen politieke hoofdthesen uit de Koude Oorlog.¹ Zoals dat het ware socialisme alleen wortel kan schieten binnen het kapitalisme.² En dat het kapitalisme op het communisme voor heeft dat er niemand aan de touwtjes trekt.³ Overigens gebiedt de eerlijkheid te melden dat Revel nu wel regelmatig, onder meer in zijn columns in *Jeune Afrique*, betoogt dat Rusland niet zozeer gebukt gaat onder kapitalisme, als wel onder de nasleep van het communisme (de vernietiging van een onafhankelijke civiele maatschappij).⁴

Eens grondvestte Bernstein het reformisme met de leus: het doel is niets, de beweging is alles. Nu is er, aldus Kahn, zelfs geen beweging meer. Want na de verdwijning van het 'reële socialisme' heeft het kapitalisme zijn sociaal-liberale gewaad, waarin het zich sinds de jaren '30 hulde, weer afgelegd en zijn oude rol hernomen.

Stalin had voorzien dat het Leninisme zonder terreur niet levensvatbaar was en dat de voorstanders van een slechts virtueel communisme met een menselijk gezicht dus zijn gevaarlijkste vijanden waren. Hij voelde bovendien aan dat de massa hem niet euvel zou duiden wanneer hij huishield onder het revolutionaire kader; het volk zag immers uit naar wraak voor alle over zijn rug uitgevoerde experimenten. Ten tijde van Stalins zuiveringen beweerde men in het Westen dat de dictator spoken zag, in plaats van te erkennen dat de complotten wel degelijk hun goede reden had-

den, maar alleen niet zo barbaars hadden mogen worden afgestraft. De genadeslag voor het stalinisme kwam nadien inderdaad, van Chroestjov tot Jeltsin, vanuit de partij zelf.

Conclusie van een relaas dat naar Franse trant uiteraard met tal van parallellen uit de vaderlandse geschiedenis is opgetuigd: waar linkse ideeën niet met harde hand worden doorgevoerd, wint het kapitalisme op alle fronten.

Antropologisch perspectief

Een andere benadering kiest de socioloog en antropoloog Emmanuel Todd in zijn *L'illusion économique*. Deze maakte voorheen al naam met een reeks werken waarin hij tegengestelde houdingen tegenover kwesties als immigratie, onderwijsbeleid en sociaal-economische politiek terugvoert op verschillen in antropologisch model tussen cultuurkringen, landen en subnationale regio's. Deze verschillen leest hij af uit oude erf- en familierechtelijke patronen (al dan niet zelfstandigheid van volwassen kinderen tegenover ouders, wel of geen gelijkheid tussen broers (en zusters), en endogamie versus exogamie). Een en ander leidt dan tot onderscheid in opvatting over gezag, openheid en saamhorigheid. Met deze theorieën hielp hij in 1995 Chirac aan een succesrijk afgesloten verkiezingscampagne, een zege die hij dan ook als enige had voorspeld toen Balladur nog hoog te paard zat.⁵

De heersende *pensée unique* ten koste van sociaal-democratisch gedachtegoed verklaart Todd uit dezelfde antropologische achtergronden, of liever gezegd: een

B O E K E N

noodlottige vermenging daarvan. Voor hem volgt de nieuwe unanimiteit niet zonder meer uit kapitalistisch marktdenken, omdat immers de oorsprong ervan juist ligt buiten de economie. Het gelijkheidsdenken wordt niet ondermijnd door vrij verkeer van goederen en kapitaal of door stabiliteitscriteria met het oog op Europese muntunificatie. Het is andersom: de hang naar ongelijkheid stond voorop. En de economische dwaasheid werd op de koop toe genomen. Eenzijdige nadruk op verlaging van productiekosten en op inkrimping van overheidsbudgetten heeft immers alleen zin voor landen die het vooral moeten hebben van export, uit hoofde van een kleine thuismarkt of, zoals Duitsland en Japan, van een keuze voor een industrieel handelsoverschot, mede dank zij een spontane voorkeur bij de consument voor producten van eigen bodem. Wanneer echter allen tegelijk de vraagzijde gaan afknijpen raakt iedereen in de put.

Todd blijft dus Keynesiaan, maar meent dat de Verenigde Staten, hoewel ze Keynes hebben afgezworen, hem in feite nog volgen. Namelijk door de kracht van hun economie af te meten aan een bruto binnenlands product, waarvan de slechts virtuele groei zit in economisch improductieve diensten, zoals bejaardenzorg, particuliere bewaking en advocatuur. Alleen de binnenlandse vraag wordt daar beter van. De zogenaamde anti-Keynesianen hebben het kind weggegooid, doch het badwater behouden, aldus Todd.

De Europese Unie lijdt niet onder het kapitalisme, maar onder een ongelukkige combinatie van

twee tegengestelde antropologische patronen: enerzijds het monetaire gezagsmodel en anderzijds de vrije markt in handel en kapitaalverkeer. Hier vloeien in hoofdzaak twee uiteenlopende soorten van kapitalisme met hun oude wortels in het gewoonterecht (collectieve binding versus individualistische vrijheid) ineen: respectievelijk het Duitse stramien, samenvallend met dat van de Franse randprovincies belichaamd in lieden als Delors, en het Angelsaksische, dat zich geografisch voortzet in heel Midden-Frankrijk.

De officiële afwijzing van Keynes en de afbraak van economische grenzen hangen, aldus Todd, ten nauwste samen. Nu wat hoger opgeleiden een meerderheid in de bevolking vormen, grijpen zij hun kans af te komen van het idee van een solidaire gemeenschap met haar Keynesiaanse inkomensoverdrachten. Economisch gezien echter is de terugkeer naar Say's wet van de automatische afzet niet anders dan achterlijk. Wanneer staten alleen nog dienen als kader voor neerwaartse beleidsconcurrentie, krijgt ieder onherroepelijk de trekken thuis in de vorm van werkloosheid, collectieve verarming en vroeg of laat de sociale uitbarsting. In Duitsland ontbreekt voor deze laatste, gezien het lage geboortecijfer, wellicht het menselijk potentieel. In het Britse – en door de Verenigde Staten grotendeels overgenomen – antropologische patroon wordt ongelijkheid zonder morren geaccepteerd: de armere helft van Amerika verschijnt zelfs niet meer aan de stembus en trekt zich zo terug uit het burgerschap.

Maar in het grootste deel van Frankrijk zal de groeiende ongelijkheid niet lang meer worden geslikt.

Destijds ontwaarde Marx het klassendenken in Frankrijk; hij dacht ten onrechte dat dit in het industrialiserende Engeland net zo bestond en daar dan voor revolutie zou zorgen. Nu leidt men omgekeerd uit de arbeidsrust in Engeland en Amerika af dat het liberale model ook in een land als Frankrijk wel stand zal houden. In beide gevallen is het verschil in antropologische voedingsbodem veronachtzaamd.

Duitse bevolkingsgroei stagneert

De hele 'globalisering' is een *mise en scène* door de elite. Eén universele *homo economicus* bestaat niet. Maastricht leek aanvankelijk bedoeld om het goede van beide antropologische modellen te verenigen: een nieuwe solidariteit op groter schaal dan de natie ('gelijkheid' binnen een groot 'familieverband'). In feite heeft het de nadelen van beide gecombineerd: politiek autoritair, maar sociaal zorgeloos. En dat terwijl voor het inkaderen van een groter Duitsland de formule van Maastricht niet eens nodig was. Want door het lagere geboortecijfer aan gene zijde van de Rijn worden er tegenwoordig evenveel Fransen als Duitsers geboren. (Of dit evenwel ook zo blijft na invoering van vlottere naturalisatie van minderheden door de coalitie van SPD en Groenen valt overigens nog te bezien.)

Eigenlijk vindt Todd de benaming kapitalisme voor de mechanismen van de nieuwe bovenlaag nog te veel eer. Hij ziet alleen nog een drang tot persoonlijke ver-

B O E K E N

rijkijng die ver uitgaat boven de drijfveer van een door het economisch liberalisme verondersteld eigenbelang, laat staan dat nog een verband zou bestaan met zorg voor het eigen nageslacht en dus met een voor het oude kapitalisme kenmerkend geloof in de toekomst. Na het verval van collectieve banden via ideologie, godsdienst, klassenbewustzijn, staat en nationaal gevoel rest nu alleen nog het najagen van ongelijkheid als een dolzinnig doel in zichzelf.

Zijn de boeken van Kahn en Todd alleen te zien als intellectuele hoogstandjes? Het bezwaar van eerstgenoemde is dat hij wel erg veel over een kam scheert en over de tweede kan men nazeggen wat

een Franse theoloog eens van Thomas van Aquino zei: 'Il n'ignore pas assez'. Zo is op het moment van schrijven van deze recensie nog onduidelijk wie straks in Duitsland aan het langste eind gaat trekken, Schröder en Duisenberg of Lafontaine. Moeten we die strijd duiden in termen van internationaal kapitalisme versus Saarlants gewoonterecht? Maar toch. Ook al zouden beide auteurs zondigen door overdrijving dan blijven hun boeken een welkom medicijn tegen de waan van de dag in economie en politiek.

SAM ROZEMOND
Verbonden aan Instituut
'Clingendael'

Noten

1. Jean-François Revel, *Mémoires - Le voleur dans la maison vide* (Plon 1998).
2. *La tentation totalitaire* (Laffont 1976), p. 358.
3. *Comment les démocraties finissent* (Grasset 1983), p. 315.
4. Laatstelijk in afleveringen 1965 en 1968 van het blad in september 1998.
5. Todd verklaart, evenals in eerdere werken, verkiezingsresultaten en bijvoorbeeld ook de uitslagen bij het Franse referendum over Maastricht aan de hand van nauwkeurige antropologische landkaarten. Een kenmerkende zin is ditmaal: 'Sans cette hétérogénéité, la France n'aurait jamais pu être simultanément individualiste et disciplinée, travailleuse et hédoniste, croyante et athée, républicaine en monarchiste, fille aînée de Rome et de Moscou.'

S uitgeverij
HET SPINHUIS

Verkrijgbaar
in elke erkende
boekhandel
en
rechtstreeks
bij de uitgeverij

♦ Jan Ramakers, Gerrit Voerman & Rutger Zwart (red.)

ILLUSIES VAN DEN UYL?
De spreiding van kennis, macht en inkomen

(isbn 90 5589 122 3; 136 pag.; geïllustreerd; fl. 32,50)

Het kabinet Den Uyl kondigde in mei 1973 een ingrijpende hervorming van de samenleving aan, samengevat in de leuze: 'Spreiding van kennis, macht en inkomen'.

Nu vijftientig jaar later gaan een aantal wetenschappers uit diverse disciplines en een vijftal voormalige bewindslieden en parlementariërs na hoe het kabinet destijds deze idealen vorm probeerde te geven en welke problemen het daarbij ontmoette.

Het boek is rijk geïllustreerd met foto's uit de omvangrijke collectie van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG).

Oudezijds
Achterburgwal 185
1012 DK Amsterdam
T: 020 - 525.2711
F: 020 - 525.3010
email:
spinhuis@pscw.uva.nl